

VANDERSTEIN NOÉMI VIKTÓRIA

A ZSIDÓ IDENTITÁS „ÜVEGSZILÁNKJAI,”

AVAGY

ÉRTELMEZÉSI KÍSÉRLETEK

CHAIM POTOK *A KIVÁLASZTOTT* CÍMŰ REGÉNYÉHEZ

PhD DISSZERTÁCIÓ – TÉZISFÜZET

TÉMAVEZETŐK: **PROF. DR. HARASZTI GYÖRGY PhD,**
PROF. DR. LICHTMANN TAMÁS PhD

ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ – ZSIDÓ EGYETEM
ZSIDÓ VALLÁSTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

BUDAPEST
2016.

1. Előszó

A XXI. század embere nem minden esetben tudja megvalósítani tudományos kutatásra irányuló elképzeléseit. Azon túlmenően, hogy családomban az első voltam, aki egyetemi végzettséget szereztem, külön szerencsének, az Örökkévaló ajándékának tekintem, hogy az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem falain belül részt vehettem a Zsidó Vallástudományi Doktori Iskola képzésében, és egy általam már régóta vizsgált témát tudtam alaposan körbejárni.

Ez a gondolat vezérel akkor, amikor doktori disszertáció formájában leírom mindazon téziseket és bizonyításokat, amelyeket az elmúlt időszakban összegyűjtöttem. Teszem mindezt elsősorban a köszönet jegyében. Köszönöm mindazoknak, akik végigkísérték utamat mind a mai napig. Nem szeretnék rangsort felállítani a személyek felsorolásában, de fontosnak tartom kiemelni, hogy az egyetem dolgozói – Prof. Dr. Schőner Alfréd PhD rektor úr, főrabbi; konzulenseim: Prof. Dr. Haraszi György PhD és Prof. Dr. Lichtmann Tamás PhD; valamennyi tanár és oktató; adminisztrátor hölgyek és technikai dolgozók egyaránt –, munkahelyem vezetői és kollégáim, valamint családom, ezen belül kiemelten özvegy Édesanyám támogattak és segítettek abban, hogy kutatásom eredményei doktori disszertáció formájában kerüljenek a nyilvánosság elé. Mindenkinek nagyon köszönöm.

2. Témaválasztás

Gyermekkorom óta szívesen foglalkozom irodalmi művek olvasásával és elemzésével, legyenek azok versek, novellák vagy regények. Angol szakos bölcsészként és nyelvtanárként különösen fontos tényezőnek tekintem az idegen nyelven íródott művek saját nyelven történő feldolgozását. Így bukkantam rá néhány évvel ezelőtt Chaim Potok amerikai-zsidó író műveire. Különös figyelmet szenteltem már az első olvasáskor is *A kiválasztott* című regénynek. Mind témájában, mind előadásmódjában olyan írásra találtam a műben, amely felkeltette érdeklődésemet az ember, az individuum és a szubjektum összekapcsolódásának vonatkozásában.

Történik mindez úgy, hogy a regényben megjelenő közeg nagyon speciális; két, vallási szempontból sokban hasonló, világszemléletében azonban élesen különböző zsidó irányzatot mutat be a szerző. Az író által ábrázolt téren és időn túl, kiemelt

hangsúlyt kapnak a regényben a szereplők úgy, hogy az olvasóban folyamatosan kérdések kavarnak, amelyekre nem csupán a regényben, hanem a való életben is válaszokat keres.

A kiválasztott című regény először 1967-ben jelent meg nyomtatásban, de témáját tekintve mind a mai napig nagyon aktuális. Az események két tinédzserkorú zsidó fiú barátsága körül forognak, és közben kirajzolódik az ortodox (litván) irányzat és a hászid világ korrajza is az 1940-es évek közepén és második felében az Amerikai Egyesült Államokban, miközben zajlik a második világháború, valamint megalakul Izrael Állama. A fiatalok megismerkedésének és életük alakulásának folyamatában kiemelt szerepet kapnak édesapáik, akiknek életcélja az, hogy gyermekeiket a tőlük telhető legjobb módon neveljék fel, és közben találják meg azt az utat, amely valamennyiük számára a hagyományokkal teli zsidó vallás és kultúra továbbvitelét ötvözi a modern kor kihívásaival.

3. A disszertáció felépítése

Amikor disszertációm papírra és nyomtatásra kerül, az olvasó egy koncentrikus köröknek tűnő ábrázolási és regényelemzési módot tart a kezében. Dolgozatom bevezető fejezetében bemutatom a szerzőt, Chaim Potokot mint író, a XX. századi Amerikai Egyesült Államokban élő és ott tevékenykedő alkotót, elhelyezve őt a kor és a helyszín irodalmában, és közben bemutatva a magyarul nyomtatásban is megjelent írásait, valamint elemzem *A kiválasztott* című regény műfaját és szerkezeti felépítését. Ezt követően behelyezem a kultúra és a Másik koncepciójába a művet úgy, hogy közben megismertetem az olvasót a kettős kötődés fontosságával és egy pszichológiai megközelítéssel, a Jónás-komplexus elmélettel. A továbbiakban kiemelt fontosságot tulajdonítok a regényben szereplő hősök neveinek.

Az első fejezeteket követően a következő témák kerülnek vizsgálatra írásomban, a felsorolás sorrendjében:

1. a regény címe a szubjektum és az identitás szemszögéből;
2. a főszereplők több szempontból történő vizsgálata;
3. a mű eredeti címének történelmi kontextusba történő elhelyezése;
4. apa-fiú kapcsolat;
5. a szöveg nyelvi és nyelvtani elemzése nyelvészeti megközelítésben.

Az előbbi bekezdésben szereplő pontokat külön fejezetekben vizsgálom meg, felhasználva azokat a szakirodalmi elemeket, amelyeket kutatásaim során az egyes témák elemzésekor megismertem. Fontosnak tartom elmondani, hogy – a téma különlegességével megegyező módon – vizsgálódásaim során elsősorban angol nyelvű szakirodalmat találtam, nem jellemzőek magyar nyelven íródott források ezen a területen. Valamennyi – a disszertációban idézett vagy hivatkozott – angol nyelvű szakirodalom saját fordításom.

Felütésként és zárásként egy mottógyűjteményt szolgáltatok az olvasó számára. Valamennyi idézet *A kiválasztott* című regényben olvasható, és a mű megértése szempontjából kulcspozícióval bír, legyen az akár Chaim Potok gondolata, akár a regény bemutatása, vagy részlet a Talmudból. A bevezetéssel és az összegző fejezettel együtt, dolgozatom tizenegy fejezetből, valamint az angol nyelvű absztraktból áll, amelyeket az irodalomjegyzék követ, mint záróakkord írásomban.

4. Kutatási területek

1. Nyereségek és veszteségek a szubjektum világában:

Chaim Potok *A kiválasztott* című regényén keresztül, annak több aspektusból történő elemzése során, a főszereplőket, mint emberi lényeket vizsgálom úgy, hogy közben minden individuumra vonatkoztatva fogalmazok meg összefüggéseket a saját és az egyetemes kultúrához való viszonyuk alapján. Munkám során különös hangsúlyt fektetek arra a tényre, hogy minden embert érnek nyereségek és veszteségek életük során, amelyek jelentős mértékben befolyásolják további sorsukat. Ezért tehetjük azt a megállapítást, hogy az ember meglévő identitásának elvesztése együtt jár új identitásának megnyerésével. Az individuum az őt ért veszteségek által válik szubjektummá, minden esetben alárendelve annak a kultúrának, amibe beleszületett.

Az előző bekezdésben leírt gondolatok adják a regény kulcsmozzanatait is. A főszereplők egy olyan képzeletbeli négyzet négy sarkánál helyezkednek el, amelyek – egymásra hatást gyakorolva – minden irányból összeköttetésben állnak. Különösen fontos ez akkor, amikor veszteségek és általuk megélt nyereségek érik őket.

2. Identitáskeresés – szekularizáció és vallásos életforma:

A kiválasztott egy olyan mű, amely a vallásos világ és a modern kor összeegyeztethetőségét, vagy éppen azok összeegyeztethetlenségét helyezi górcső alá egy különös világban, két zsidó tinédzserfiú barátságán keresztül, és édesapáik szemszögéből ábrázolva azt a XX. század közepének Amerikájában. A regényben felmerülő vívódások a világi és a vallásos életformák között – a főszereplőkön kívül – állandó kérdésként élnek a hétköznapi emberekben is.

3. Nevelési folyamat a kommunikáción keresztül:

Elkerülhetetlen tényező a kommunikáció a regényben. Kommunikáció beszéd, gesztusok, jelek, ruházat alapján, vagy éppen szavak nélkül, a csend erejével. Hogyan kommunikál, milyen módon nyilatkozik meg egy kétségek között élő szülő vagy egy a maga útját kereső fiatalember? – örökérvényűen felmerül a kérdés az olvasóban.

Különböző példákat és tapasztalatokat hozhatnánk arra vonatkozóan, milyen nevelési módok eredményesek egy családban. Egy gondolatot azonban soha nem lehet figyelmen kívül hagyni – azt a megközelítést, ami a szülő és gyermeke, az édesapa és fia között kialakul. Mindkét félnek nagy felelőssége van a személyiség fejlődésében, az individuum létrejöttében. Nincs ez másként Chaim Potok regényében sem.

4. Jelenkor és barátság a múlandóság árnyékában:

Amikor barátot választ magának az ember, több szempontot is figyelembe vesz döntése előtt. Nem közömbös az életkor, a nem, de elsősorban az érdeklődési kör a döntő egy barátság kialakulásakor. Mennyire véletlen vagy éppen isteni akarat két ember találkozása és közöttük barátság kialakulása? – kérdezi a kutató *A kiválasztott* című regényt elemezve.

Egy hirtelen jött, súlyos betegség mindig gondolkodásra késztet. Át kell gondolni múltunkat, jelenünket és jövőnket annak érdekében, hogy tiszta szívvel állhassunk az Örökkévaló előtt az ítélet napján. A betegség éles határvonalat húz az élet és a halandóság között, megmutatva a vallás fontosságát a mindennapokban. Chaim Potok művében a kezdetektől végighúzódik a betegség és a halál a következő állomások megjelölésével: egy már nem élő édesanya, egy baleset és annak következtében történő kórházi ápolás, egy felnőttkori szívbetegség, valamint egy gyermek veleszületett gyengesége formáiban. Így folytonosan aktuális megközelítéssé válik a halandóság, és ezzel együtt a múlandóság a műben.

5. Kettős kötődés – integráció vagy asszimiláció:

A kiválasztott című regényben a zsidóság irányzatai közül kettővel ismerkedhet meg az olvasó. David Malter és fia, Ruven az ortodox (litván) közösség tagjai, míg Reb Saunders és fia, Danny a hászidizmus követői. A XX. század közepén a zsidó irányzatok keveredése figyelhető meg az Amerikai Egyesült Államokban. Mindezek bemutatása, illetve hagyományviláguk ábrázolása azonban dolgozatomnak nem témája.

A vallásos és a szekuláris világ között fennálló kölcsönhatás egy állandóan jelen levő – és talán megoldhatatlannak tűnő – kérdést vet fel: az asszimiláció nézőpontját. A mai keresztény többségű társadalmakban a zsidó-lét megőrzése, vagy éppen az integrálódás vet fel további kérdéseket, amelyeket a kettős kötődés nézőpontjából érdemes vizsgálni.

6. A nyelv és a nyelvtan jelenléte a szövegben:

A kiválasztott egy angol nyelven, az Amerikai Egyesült Államokban íródott regény. Szerzője az Államokba [értsd: Amerikai Egyesült Államok] a XX. század fordulóján, Európából bevándorolt szülők gyermeke, aki ismeri családjá anyanyelvét, valamint gyermekkorában megtanulja az új hazában beszélt nyelvet, és műveit ezen a nyelven írja.

Az irodalmi alkotás elemzésekor, a kutató nem hagyhatja figyelmen kívül azokat a szó-, illetve mondat-fordulatokat, amelyeket Chaim Potok alkalmaz a regényben. Különösen lényeges megvizsgálni a mondatokat azok hiányosságainak – vagy éppen ellenkezőleg –, teljességeinek figyelembe vételével.

7. Történelmi megközelítés:

Egy regényben megjelenő önéletrajzi elemek nem csupán a szerző életének eseményeivel azonosíthatóak, megtalálhatóak abban a történelmi eseményekhez fűződő szálak is. *A kiválasztott* című írásban az olvasó több olyan fordulópontot is felfedezhet, amelyek a szereplők életét, egyúttal a szerzőét is foglalkoztatják és meghatározzák.

Chaim Potok korrajzában fellelhető az 1940-es évek amerikai-zsidó irányzatainak két formája: a hászid közösség és az ortodox (litván) közeg. A Holokauszt, Franklin Delano Roosevelttel amerikai elnök halála, valamint Izrael Állam megalakulása mind olyan események, amelyekre a két irányzat más-más módokon reagál. A regény szereplőinek közvetítésével megismerjük a zsidó világ e két meghatározó tényezőjének álláspontját a fentiekkel kapcsolatban.

5. Tézisek

1. Chaim Potok magyarul megjelent regényeiben hasonló területeket jár körül. Művei mindegyike abban a közegben játszódik, amelyben a szerző élt, illetve amelyikbe beleszületett.
2. *A kiválasztott* című regény tartalmi elemeit, valamint nyelvi sajátosságait is lényegesnek tartom bemutatni a tizenéves korosztály számára az iskolákban, tananyag formájában. Ennek eredményeként a fiatalok közelebb hozhatóak a zsidóság felé, így érzékenyebbé válhatnak korosztályuk és a társadalom problémái iránt is.
3. *A kiválasztott* című regény főszereplői, valamint a mű szerzője az Amerikai Egyesült Államok polgárai és zsidó vallású emberek is egyben. Kettős kötődésük megkérdőjelezhetetlen.
4. A Jónás-komplexus elmélet állomásai és jellemvonásai megtalálhatóak Chaim Potok *A kiválasztott* című regényében. A történet során minden karakter esetében beteljesedik a Jónás-komplexus elmélet, azaz kimondva és kimondatlanul is megválaszolásra kerül a 'Mi történik, ha sikerrel járok?' kérdés.
5. Chaim Potok figyelmét nem kerülte el a névadás-névválasztás mozzanata, amikor *A kiválasztottat* írta. A főszereplők nevei beszédesek, minden esetben árulkodnak viselőjük természetéről.
6. *A kiválasztott* személy nincs egyértelműen definiálva a regény címében. A szerző négy különféle életutat mutat be *A kiválasztottság* alapján. Mindez *A kiválasztottság* a mű végén – az író szándéka szerint – Dannyben összegződik.
7. A regény munkacíme, *A csend ideje* (*A Time for Silence*) nem csupán arra a csendre utal, amely végighúzódik a műben, hanem a történelmi események sorozata szülte csendről is beszél.

8. A második világháború idején és azt követően, a vallásos zsidók is, az Amerikai Egyesült Államokban próbálnak lépést tartani a kor követelményeivel, megkezdtek az integrálódást, és ráléptek az asszimiláció irányába vezető útra. Ezt látjuk *A kiválasztott* című regényben is.

9. Míg az ortodox (líván) zsidóság egy része – mint David Malter is – sürgeti a zsidó állam létrejöttét, és az egész zsidó nép hazájának tekintik a létrehozandó országot, addig a hászid világ ebben a regényben megjelenő csoportja tartja magát a TaNaCh-ban szereplő ígérethez, amely szerint akkor jön létre az új zsidó állam, ha eljön a Messiás.

10. Potok Dannyként önmagát ábrázolja *A kiválasztott* című regényben. Reb Saunderst is valós személyről mintázta Potok *A kiválasztottban*, aki nem más, mint Yosef Yitzchok Schneershon, a hatodik lubavicsi rebbe.

11. Reb Saunders és Daniel Saunders, valamint David Malter és Ruven Malter valamennyien egyszerre két szerepet is betöltenek: édesapák és fiúk, nevelők és neveltek is egy személyben. A nevelés akkor éri el célját, ha a nevelés folyamatában a nevelő maga is változik.

12. A valóság megismeréséhez mindenekeelőtt a nyelven keresztül vezet az út. A kultúra kommunikációban betöltött szerepe egyértelműen megjelenik Chaim Potok *A kiválasztott* című regényében, amelyen végighúzódó csend kommunikációs eszközként jelenik meg a műben.

13. Chaim Potok írása tükrözi a szerző nyelvismeretét. A regényben a szerző nyelv tanulási módszeréről, valamint az idegen nyelvekhez történő megközelítéséről is képet kap az olvasó. Chaim Potok angolságában egyaránt megtalálható a hétköznapi beszélt nyelv egyszerűsége, a hiányos és a teljes mondatok változatossága; az összetettség mellérendelésekben és alárendelésekben is kifejeződik, valamint a műben példát láthatunk a bonyolultabb mondatszerkesztésre is.

6. Utószó

„Úgy éreztem, azóta átkerültem egy másik világba, hogy régi énem darabkáit hátrahagytam az iskolaudvar fekete aszfaltján, szemüvegem szilánkokra tört lencséivel egyetemben.”¹

¹ Chaim Potok, *A kiválasztott* (Budapest: Ulpius-ház Könyvkiadó, 2004), 102.

7. A disszertáció témakörében eddig megjelent publikációim

– A Jónás-komplexus elmélet, avagy a bibliai *Jónás könyve* elemzése pszichológiai szempontok alapján

Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok – ISSN 1788-7593

VII. évfolyam 1-2. szám, 2012., pp. 114-117.

Kiadó: Szegedi Tudományegyetem Mérnöki Kar, Ökonómia és Vidékfejlesztési Intézet

Megjelenés helye: Szeged

Dokumentum típusa: folyóiratcikk/tanulmány

Nyelv: magyar

– **The Aspects of Tradition and Modernity in Chaim Potok’s Novel, *The Chosen***

„*Vidimus enim stellam eius...*” – ISBN 978-963-236-485-8, ISSN 2062-9850

Konferenciakötet (szerkesztette: Szávay László), 2011., pp. 513-519.

Kiadó: Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan Kiadó

Megjelenés helye: Budapest

Dokumentum típusa: folyóiratcikk/tanulmány

Nyelv: angol

– **The Aspects of Tradition and Modernity in Chaim Potok’s Novel, in *The Chosen***

Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok – ISSN 1788-7593

VI. évfolyam 1-2. szám, 2011., pp. 159-163.

Kiadó: Szegedi Tudományegyetem Mérnöki Kar, Ökonómia és Vidékfejlesztési Intézet

Megjelenés helye: Szeged

Dokumentum típusa: folyóiratcikk/tanulmány

Nyelv: angol

– **Kultúra a Másik tükrében**

Remény – ISSN 1419-077X és *Remény* – ISSN 1419-077X (Online)

XIV. évfolyam 2. szám, 2011., pp. 68-72.

Kiadó: Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége – Budapesti Zsidó Hitközség

Megjelenés helye: Budapest

Forrás: <http://www.remeny.org/node/309>

Dokumentum típusa: folyóiratcikk/tanulmány

Nyelv: magyar

– **Chaim Potok: A kiválasztott című regényéről**

Remény – ISSN 1419-077X (Online)

XIII. évfolyam 1. szám, 2010.

Kiadó: Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége – Budapesti Zsidó Hitközség

Megjelenés helye: Budapest

Forrás: <http://www.remeny.org/node/281>

Dokumentum típusa: folyóiratcikk/tanulmány

Nyelv: magyar

– **Losses of Human Beings**

Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok – ISSN 1788-7593

IV. évfolyam 2. szám, 2009., pp. 93-99.

Kiadó: Szegedi Tudományegyetem Mérnöki Kar, Ökonómia és Vidékfejlesztési Intézet

Megjelenés helye: Szeged

Dokumentum típusa: folyóiratcikk/tanulmány

Nyelv: angol

8. A disszertáció témakörében eddig tartott előadásaim

– ***A csend ideje (A Time for Silence): Chaim Potok A kiválasztott című regényének munkacíme***

A fény nemzetközi éve című konferencia, Budapest, 2015. november 25.

Szervező: Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, Budapest

– **The Aspects of Language-Use in Chaim Potok's Novel, *The Chosen***

Fiatal Kutatók és Doktoranduszok III. Nemzetközi Teológuskonferenciája, Budapest, 2012. november 3.

Szervezők: Doktoranduszok Országos Szövetségének Teológiai Tudományos Osztálya, valamint Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara, Budapest

– **A Jónás-komplexus elmélet, avagy a bibliai *Jónás könyve* elemzése pszichológiai szempontok alapján**

VI. Európai kihívások című konferencia (Történelem, irodalom szekció), Szeged, 2012. június 7.

Szervező: Szegedi Tudományegyetem Mérnöki Kar, Ökonómia és Vidékfejlesztési Intézet, Szeged

– **A Jónás-komplexus elmélet, avagy a bibliai *Jónás könyve* elemzése pszichológiai szempontok alapján**

Löv Lipót-émlékkonferencia, Budapest, 2011. november 24.

Szervező: MTA Kisebbségkutató Intézetének Judaisztikai Kutatócsoportja, Budapest

– **A vallásos hit megjelenése Chaim Potok *A kiválasztott* című regényében, avagy gondolatok a valláspszichológia kérdéskörében**

Zsidóság – kutatások és Bibó szellemisége (1911-2011) című konferencia, Budapest, 2011. november 23.

Szervező: Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, Budapest

– **The Aspects of Tradition and Modernity in Chaim Potok's Novel, in *The Chosen* Fiatal Kutatók és Doktoranduszok II. Nemzetközi Teológuskonferenciája**, Budapest, 2011. október 14-16.

Szervezők: Doktoranduszok Országos Szövetségének Teológiai Tudományos Osztálya, valamint Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara, Budapest

– **A Másik kultúrája**

Isaiah Berlin (100) – Zsidóság – Európa című konferencia, Budapest, 2009. november 10.

Szervező: Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, Budapest